

блемы исследования объектов, представляющих собой системы // Социология в СССР. Т.1. М., 1966. 4. Долгова А.И. Организация предупреждения преступности с учетом детерминации // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 47. М., 1988. 5. Быргзу М.М., Литвинов А.Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. М., 2004. 6. Курс кримінології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн. / О.М. Джуца, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джуци. К., 2001. 7. Литвак О. Загальнотеоретичні підвалини спеціально-кримінологічного запобігання злочинності // Право України. 2001. № 5. 8. Быргзу М.М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) / Под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки А.М.: Монография. Х., 2004. 9. Кримінологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / О.М. Джуца, Я.Ю. Кондратьєв, О.Г. Кулик, П.П. Михайленко та ін.; За заг. ред. О.М. Джуци. К., 2002. 10. Рошина І. Нове у законодавстві України і перспективи запобігання злочинності // Право України. 2004. № 3.

Надійшла до редколегії 11.05.05

Є.П. Гайворонський

УМОВИ ВЧИНЕННЯ КОНТРАБАНДИ ІСТОРИЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Реалізація українським народом права на самовизначення уможливила створення незалежної держави, одним із завдань якої стала охорона культурної спадщини, збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність (ст. 54 Конституції України) заради реалізації права українського народу на культурні цінності – необхідної умови його розвитку. Аналіз державного будівництва в цій сфері засвідчує існування чималих проблем, пов'язаних із необхідністю розбудови окремих вітчизняних владних інститутів практично «з нуля». Цей фактор, а також деякі інші (відкритість економіки, зростаючий попит в світі на культурні цінності) викликали збільшення злочинних посягань на культурне надбання, зокрема відбулося зростання контрабанди історичних та культурних цінностей, переважно за межі України. Загрожуючи збереженню самобутності та ідентичності українського народу, контрабанда історичних та культурних цінностей є, певною мірою, культурним геноцидом. За інформацією СБУ, на території СНД близько 30 злочинних угруповань займаються контрабандним вивезенням культурних цінностей [1, с.30]. Лише в Німеччині предметами культури з країн СНД торгуютьдесь 6 тис. магазинів [2]. Однак, за твердженням фахівців, на сьогодні можливо затримати лише 8% незаконно переміщуваних цінностей цієї категорії [3]. Зазначене приводить до думки, що тільки засобами кримінального права неможливо вести ефективну боротьбу з цим суспільно небезпечним діянням. Розробка ж заходів попередження контрабанди історичних та культурних цінностей неможлива без ретельного виявлення та вивчення детермінант, зокрема, умов вчинення цього злочину.

У радянський час науковці не приділяли належної уваги питанням боротьби з контрабандою. В останнє десятиріччя існування СРСР досліджен-

ня умов боротьби з контрабандою проводили В.В. Лук'янов, Ю.І. Сучков, М. Качев. Однак отримані ними результати на сьогодні є застарілими. Умови вчинення контрабанди вивчалися у працях українських науковців С.О. Баранова, В.І. Адамовича, А. Павлова, О.М. Омельчука та інших. Проте комплексного кримінологічного дослідження контрабанди на рівні дисертації в Україні за роки незалежності не проводилось, умов контрабанди з України науковці торкалися побічно. В Російській Федерації цю проблему серед інших вивчали С.В. Дьяков, П.Н. Смоляков, Л.Ф. Рогатих, С.Ю. Іванова, Е.Ф. Галанжин, Г.П. Кашкіна. Кримінологічний аспект контрабанди (в тому числі умови її вчинення) вивчався в дисертаціях Л.Ю. Родіні та В.П. Веріна. Слід зазначити, що вивчення умов контрабанди саме культурних цінностей ані в Радянському Союзі, ані в Російській Федерації, ані в Україні не проводилось.

Метою цієї статті є виявлення різноманітних умов вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей, що необхідно для розробки заходів попередження цього злочину.

Однією з найбільш значимих умов вчинення контрабанди (в тому числі контрабанди історичних та культурних цінностей) є нерегульованість багатьох питань правового статусу державного кордону України з країнами СНД: Російською Федерацією, Республікою Молдова та Республікою Білорусь та необлаштованість державного кордону України з цими країнами сучасними засобами митного та прикордонного контролю. Ця ділянка складає 4579 км і приблизно 55,7% загальної довжини державного кордону. Цю частину державного кордону України перетинають понад 1500 доріг, далеко не на кожній з яких є вказівка на наявність державного кордону України (дорожніх, інформаційних знаків і т.п.). З цих понад 1500 шляхів, які зв'язують нашу державу з суміжними державами на півночі, сході і південному заході, тільки 98, тобто менше одного відсотка, забезпечені в митному відношенні [4, с.87].

Іншою обставиною, яка полегшує вчинення контрабанди, є *недостатній рівень професійної підготовки* працівників митних та інших правоохоронних органів, завданням яких є боротьба з контрабандою.

Внаслідок недостатньої підготовки та подекуди небалого ставлення до виконання професійних обов'язків працівниками митної служби має місце значна кількість помилок у процесі дізнання в справах про контрабанду: часто докладно не описується, не фотографується місце злочину, не вказується в протоколах, як були упаковані виявлені предмети контрабанди. Інколи огляд місця події не провадиться, а складаються фіктивні протоколи огляду місця події, близько 20 відсотків кримінальних справ закрито у зв'язку з порушеннями митницями чинного кримінально-процесуального законодавства при провадженні дізнання, з відсутністю належного контролю з боку відповідних служб митних установ, з низьким професійним рівнем дізнавачів, а також неналежною взаємодією з прокурорами, які здійснюють нагляд за діяльністю митниць та слідчими підрозділами Служби безпеки України [5, с.223–224].

Наслідком недостатнього матеріального забезпечення працівників митних та правоохоронних органів є *високий рівень плинності кадрів*, що заважає накопиченню та обміну досвідом співробітниками зазначених державних установ та ефективній боротьбі з правопорушеннями.

Надзвичайно негативним явищем – умовою контрабанди є *корупція в митних органах*. Особливо непокоїть поширеність цього явища. Лише за 5 перших місяців 2003 р. співробітниками управління власної безпеки Державної митної служби України було проведено 124 службових розслідування та 587 службових перевірок, за результатами яких звільнено 34 співробітника, 267 оголошено догану, стосовно 85 з них матеріали було направлено в прокуратуру [6, с.9]. Опитування громадян свідчать про високий рівень корумпованості працівників митних структур. Зокрема, за проведеним дослідженням, 28,05% опитаних мешканців м. Чернівці стикалися з проявами корупції в митних органах [7, с.115]. Прокурорські перевірки митних органів неодноразово виявляли велику кількість матеріалів відомчих ревізій і перевірок, які виявляли факти зловживань, але не мали відповідних правових наслідків [8, с.114].

Сприяє скоєнню контрабанди й *недостатньо розвинутий рівень взаємодії та координації між митними та правоохоронними органами*. Нерідко при затриманні органами внутрішніх справ злочинців, які переміщують контрабанду поза митним контролем, мають місце випадки, коли навіть за наявності ознак контрабанди або порушення митних правил митним органам про це не повідомляється, матеріали й предмети можуть передаватися через декілька днів. У результаті такої тяганини порушники, як правило, встигають проконсультуватися або зникають взагалі. У подібних випадках складно документально грамотно зафіксувати факт контрабанди або порушення митних правил, а порушити кримінальну справу і провести дізнання в установлені законом строки практично неможливо.

Немає належної взаємодії з прикордонними військами, насамперед це пов'язано з наявністю помилок у матеріалах, що надходять у випадках затримання контрабандистів прикордонниками. Найтиповішими з них є: відсутність у рапортах детального опису обставин затримання; неповні пояснення порушників про вчинення правопорушення; відсутність пояснень від усіх осіб, затриманих при переміщенні товарів та інших предметів; формально або неналежним чином складена й оформлена схема затримання; нерідко за наявних ознак контрабанди не затримують злочинців до прибуття співробітників митниці тощо [5, с.230]. Анкетування працівників органів внутрішніх справ та митних органів щодо ефективності взаємодії між ними показало, що 49,8% респондентів вважають рівень взаємодії органів внутрішніх справ з митними органами незадовільним [9, с.247, 248].

Іншою умовою вчинення контрабанди є недосконалість та прогалини в митному, кримінальному, кримінально-процесуальному та інших галузях законодавства, неузгодженість різних нормативних актів.

Давно визріла необхідність надати статус правоохоронних органів та право провадити оперативно-розшукову діяльність окремим підрозділам митних органів (відділам по боротьбі з контрабандою та власної безпеки),

що значно підвищить рівень боротьби з корупцією та контрабандою. Науковці і працівники митних органів одноставно погоджуються з цим, проте Верховна Рада України вилучила ці положення з проекту Митного кодексу України. Як зазначає Голова Державної митної служби України М.М. Каленський, без здійснення оперативних заходів у багатьох випадках важко довести причетність посадової особи митного органу до виявленого правопорушення. Тому в таких випадках доводиться звільняти працівника за порушення виконавчої дисципліни [6, с.11]. Такий стан незадовільно позначається на боротьбі з корупцією в митних органах та контрабандою. Оскільки українське законодавство не надає права займатися оперативно-розшуковою діяльністю підрозділам Державної митної служби, які ведуть боротьбу з контрабандою, при проведенні комплексних оперативно-розшукових заходів міжнародного характеру відповідні розвідувальні та оперативні підрозділи митних органів інших держав навіть відмовляються надавати потрібну інформацію українській стороні. Це значно знижує ефективність спільних дій та негативно впливає на результативність протидії контрабанді в цілому [10, с.115].

Полегшує вчинення контрабанди *недостатньо розвинуте міждержавне співробітництво в боротьбі з контрабандою*. Так, наприклад, з багатьма державами Україна не уклала відповідних угод про надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Слід зазначити, що незаконне вивезення культурних цінностей визнається злочином не всіма національними законодавствами. Таким чином, країни, що не визнають такі дії злочинними, не погоджуються на співробітництво в розкритті цих злочинів, навіть якщо вони підписали відповідні угоди.

Сприяє викраденню та подальшому незаконному вивезенню за кордон культурних цінностей *недостатньо високий рівень зберігання культурних цінностей, а також погана охорона музеїв, приватних колекцій та культових споруд*. Особливо це стосується останніх. Щороку серед вилучених митниками в контрабандистів культурних цінностей майже 40% становлять культового призначення (ікони і т.п.) [11, с.62]. Не відповідає вимогам стан збереження культурних цінностей у кожному другому музеї та картинній галереї, приблизно у 70 відсотках культових споруд [12, с.131]. Має місце низька технічна захищеність місць скупчення культурних цінностей, їх оснащення засобами охоронно-пожежної сигналізації, а також низький рівень сторожової охорони. У більшості установ, які мають значні фонди творів живопису та декоративно-вжиткового мистецтва, постійно порушується порядок обліку, збереження, строки проведення інвентаризації та ревізій [10, с.39].

Неналежним є рівень нагляду за проведенням археологічних розкопок. Турбує незахищеність археологічних поховань від так званих «чорних археологів». Мають місце численні факти викрадення експонатів у місцях дослідження стародавніх поховань, які здійснюють археологічні експедиції, є випадки розкрадань пам'яток археології організованими злочинними формуваннями. Стимулом до скоєння злочинів у цьому напрямі є висока вартість на західних ринках археологічних знахідок. Так, при середній ціні

звичайного золота 10 доларів США за один грам, така ж вага «скіфського» золота коштує близько 6 тисяч доларів. Ситуація ускладнюється тією обставиною, що археологічні об'єкти не мають чіткої юридичної захищеності та налагодженої системи охорони при тому, що на території України знаходяться близько 60 тисяч офіційно зареєстрованих археологічних об'єктів [10, с.40].

Серед умов вчинення контрабанди зазначених цінностей – *недоліки в проведенні експертизи зазначених цінностей та видачі дозволів на їх переміщення*. Має місце переміщення через митний кордон культурних цінностей з обманним використанням документів та засобів ідентифікації. Даний спосіб вчинення контрабанди культурних цінностей полягає в наданні митним органам фальшивих дозвільних документів – свідоцтв на право вивезення культурних цінностей. Виявлення даних фактів утруднюється виготовленням фальшивих документів за допомогою висококласної розмножувальної техніки; відсутністю на місцях митного оформлення комп'ютерної техніки, необхідної для отримання інформації з бази даних; короткотерміновістю процедури митного оформлення при перетинанні кордону фізичними особами [13, с.76]. Таким чином, зазначені вище обставини також сприяють вчиненню контрабанди культурних цінностей.

Одним із способів контрабанди даних предметів є застосування фальшивого «тимчасового ввезення» їх в Україну: зловмисник ввозить підробку, задекларовану як культурна цінність, оригінал котрої насправді знаходиться в Україні. Після переміщення через державний кордон підробка замінюється справжньою цінністю, яка вивозиться з України на підставі декларації про її тимчасове ввезення. Умовою подібних контрабандних операцій є таким чином *відсутність загальноукраїнського переліку існуючих в країні культурних цінностей (або хоча б найбільш визначних з них), та відсутність відповідної перевірки при ввезенні культурних цінностей*.

При цьому на практиці мають місце випадки застосування такого хитрування, як виготовлення за кордоном по відповідній фотографії копії об'єкта матеріальної та духовної культури, що має художнє, історичне, етнографічне та наукове значення (наприклад, персня відомої дореволюційної російської фірми Фаберже), ввезення цієї фальшивки як ювелірної прикраси в Україну із зазначенням в митній декларації та наступний вивіз справжньої культурної цінності [10, с.85].

Викладене дозволяє зробити наступні висновки:

1) умови вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей можна розподілити на 2 основні групи: а) обставини, які полегшують вчинення як контрабанди історичних та культурних цінностей, так і контрабанди інших предметів, передбачених у ст.201 КК; б) специфічні обставини, які полегшують вчинення саме контрабанди історичних та культурних цінностей;

2) наслідком існування обставин, які полегшують вчинення контрабанди історичних та культурних цінностей, став той вищенаведений факт, що лише 8% випадків незаконного переміщення цих предметів можна припинити, що дуже мало. Отже, слід підкреслити, що лише усунення зазначених

негативних обставин може призвести до підвищення цього показника і, як результат, – до зменшення потоку контрабанди;

3) в подальшому необхідно продовжувати вивчення умов контрабанди історичних та культурних цінностей, більш детально досліджувати проблеми, пов'язані зі збереженням музейних фондів, археологічних поховань, розробляти шляхи подолання наведених у цьому дослідженні недоліків в організації діяльності державних органів та установ, відповідальних за збереження культурної спадщини.

Список літератури: 1. Дьомін Ю., Кравченко О. Про необхідність вдосконалення законодавства щодо порядку переміщення через митний кордон України культурних цінностей // Вісник прокуратури. 2001. №7. 2. Преступность и государство: кто кого? Известия. 1993. 12 февраля. 3. Гавеля Р. «Антиквары» с большой дороги // Правды Украины. 2004. 4. Педешко А.І. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2000. 5. Шевчук В.М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики. Х., 2003. 6. Додин Е.В. Предупреждение коррупции в деятельности таможенной службы // Митна справа. 2003. № 4. 7. Іванюк Р. Основні етапи соціолого-правового дослідження проблем корупції та хабарництва // Вісник прокуратури. 2003. 8. Соколенко О.Лі. Прокурорський нагляд за діяльністю митниць // Держава і право: Зб. наук. праць. Вип. 18. 2002. 9. Хорт І.В. Деякі питання удосконалення організації взаємодії органів внутрішніх справ з митними органами // Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність: Матеріали наук.-практ. конф. К., 1997. 10. Контрабанда: засоби попередження та протидії. Навч. посіб. / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, Б.В. Романюка. К., 2001. 11. Максименко О. Збережемо духовні скарби народу // Митний брокер. 1999. №6. 12. Пшеничний І.В. Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй / Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2000. 13. Ляпustin С.Н. Борьба таможенных органов с контрабандой культурных ценностей // Форум. Методический сборник. Вып. 3. 1997.

Надійшла до редколегії 04.03.05